

A KUNOK TÖRTÉNETE A MAGYARORSZÁGI BETELEPEDÉSÜK ELŐTT

1054/55-ben a Kijevi Rusz déli szomszédságában egy új nomád népcsoport jelent meg. Az ó-keletiszláv forrás, a *Régmúlt idők elbeszélése*² rövid, lakonikus bejegyzése szerint „Ugyanebben az évben érkezett Bolus a polovecekkel, és Vszevolod békét kötött velük, és a polovecek visszatértek oda, ahonnan jöttek.”³

A forrásrészletben említett polovecek a magyar nyelvterületen kunokként ismertek. Bolus/Blus⁴ nevű vezérükről nem tudunk semmit, ugyanis nem jelenik meg többé ez a név a forrásokban. Vszevolod, aki békét kötött velük, pedig nem más, mint a Kijevtől kissé délkeletre, a Dnyeper keleti partján álló Perejaszlavl ura 1054 és 1073 között.⁵ Ez a dél orosz steppével szomszédos Perejaszlavl Fejedelemség volt az, amelyet a következő időszakban a nagyobb kun támadások közül a legtöbb érintett.⁶

Az 1050-es évek közepén a Dnyepertől keletre megjelenő népcsoport a következő közel kétszáz évben Kelet-Európa egyik jelentős hatalmi tényezőjévé vált. Az általunk kunokként ismert, meghatározó részben török nyelvű népcsoport eltérő neveken tűnik fel a különböző nyelvű forrásokban: a már említett polovci (pl.), illetve ennek változatai a szláv nyelvű forrásokban olvashatók, emellett a muszlim, grúz, örmény, mongol forrásokban kipscak/kibcsak, a bizánci forrásokban Koumanoi/Kumanoi (pl.), a latin nyelvű forrásokban pedig Cuni/Kuni (pl.), Cumani/Kumani (pl.) néven jelennek meg.⁷ A tanulmányban a továbbiakban a magyar történeti hagyományban és szakirodalomban elterjedt kun elnevezést fogom használni. A laza törzsszövetségi rendszerben élő népcsoport hatalmas területet uralt a vizsgált időszakban, vagyis az európai megjelenésük és a mongol hódítás közötti közel két évszázadban, azaz nagyjából 1054/55 és 1236 között: az Irtistől az Al-Dunáig terjedő területen a ligetes steppe és a steppe urai.

Az alábbiakban röviden áttekintem, hogy a kunok nyugati, azaz a dél orosz steppén, tehát a Volga és az Al-Duna közötti területen élő csoportja hogyan vált a térség egyik meghatározó hatalmává, majd pedig hogyan is veszítette el ezt a jelentőségét.

1 A szerző az MTA–SZTE Turkológiai Kutatócsoport munkatársa. A dolgozat a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

2 A forrás a kezdő szavairól kapta a *Poveszty vremennih let* címet, magyarul pedig ennek fordítása a *Régmúlt idők elbeszélése*. Továbbiakban a PVL rövidítést használom, mikor az ó-keletiszláv szöveg, illetve mai orosz fordításának kiadására, és Ferincz 2015 hivatkozással a magyar fordítására utalok.

3 PVL 2007. 70, 208; magyar fordítása Ferincz 2015. 126.

4 A PVL Lavrenytij-évkönyvben olvasható kéziratában Bolus, az Ipatyij-évkönyvbeli változatában pedig Blus áll. (PSZRL I. 162; PSZRL II. 151.)

5 Később csernyigovi fejedelem (1073–1078) és kijevi nagyfejedelem (1076–1077, 1078–1093) is volt.

6 Golubovszkij 1884. 83.

7 A kunok neveire l. Pritsak 1982. 321–335; Györffy 1990. 203–204; Stojanov 2011. 287–309; Kovács 2014. 11–26.

Földrajzi helyzetükből adódóan a kunok Kelet-Európában először a Russzal kerültek kapcsolatba. A tanulmány kezdetén említett 1054/55-ös békés kezdet után, 1061-ben újból megjelentek a kunok Perejaszlavl környékén, és ekkor már harcra is sor került. A már említett Vszevolod Jaroszlavics perejaszlavl fejedelem vereséget szenvedett tőlük, az Iszkal vagy Szokal nevű vezetőjükkel a kunok pedig feldúlták területét.⁸ Ezt követően egyre gyakrabban jelennek meg a kunok az írott forrásokban, és ez alapján rekonstruálható a kelet-európai térhódításuk. 1071-ben már a Dnyepertől nyugatra, a Rosz folyó mentén portyáztak,⁹ majd alig néhány év múlva, 1078-ban már a Balkán-félszigeten voltak, és a belharcoktól, valamint a már területén élő besenyőktől szenvedő Bizánci Birodalom ellen támadtak a besenyőkkel szövetségben.¹⁰ Ezt újabb, a birodalom elleni kun támadások követték. Azonban 1091-ben már a bizánci császár, I. Alexiosz Komnénosz (1081–1118) seregét támogatták – a császár leányának, Anna Komnénének a műve, az Alexias alapján –, és a lebungioni csatában a bizánciak tulajdonképpen a kunoknak köszönhetően győzték le a mintegy négy évtizede komoly gondot okozó besenyőket, akik a Balkán-hegység és az Al-Duna közti területen éltek.¹¹

A Bizánci Birodalom után hamarosan a Magyar Királyság területén is megjelentek a portyázó kunok, de miután két alkalommal is vereséget szenvedtek I. (Szent) László király seregétől 1091-ben,¹² egészen a 13. század elejéig nem okoztak támadásaikkal gondot. Ez nem jelenti azt, hogy a magyarok többé nem harcoltak kunokkal, ugyanis mind a magyarok, mind a kunok gyakran támogatták katonailag az egymással harcoló rusz fejedelmeket. 1099-ben épp a kijevei nagyfejedelem, Szvjatopolk Izjaszlavics (1093–1113) segítségére küldött magyar királyi hadat verték meg a vlagyimir-volhíniai David Igorevicset (1097–1112) támogató Bonyak vezette kunok.¹³

Mint említettem, a kunok támadásai alapján viszonylag jól rekonstruálható a kelet-európai térnyerésük: így nagy valószínűséggel a 11. század végéig már a Dnyeszter vidékén is berendezkedtek. Azonban annak ellenére, hogy a század utolsó harmadában már az Al-Duna vidékén is megjelentek, és a Magyar Királyság területén is portyáztak, a 11. század végén még nem lakták be az Al-Duna vidékét, amint Pálóczy Horváth András is hangsúlyozza. E területnek a belakására a 12. század első felében került sor, amint ezt a kunokhoz köthető régészeti leletek és a kun kőszobrok (kammenie babi) elterjedése is tükrözi.¹⁴

A 12. század elején a kunoknak a szomszédos hatalmak ellen vezetett támadásairól szóló adatok megritkulnak a forrásokban. Ez azzal magyarázható, hogy a 11. század végén, illetve a 12. század elején a tehetséges Vlagyimir Monomah

8 PVL 2007. 71, 208; magyar fordítása Ferincz 2015. 128.

9 PVL 2007. 75, 213; magyar fordítása Ferincz 2015. 136.

10 A kunok első megjelenésére a Bizánci Birodalomban l. Kovács 2014. 150–152.

11 A lebungioni csatára a legjobb forrás a fent említett Anna Komnéné *Alexias* c. műve (*Alexias*, VIII. iv. 1–vi. 4; Sewter 1982. 253–261; Reinsch 1996. 274–282). A csata jelentőségére, illetve a kunok szerepére a csatában l. Kovács 2014. 160–164.

12 SRH I. 412–414; *Képes krónika* 137.c.

13 Erre a peremisli csatára l. Hodinka 1913. 322–346, 524–544; Font 2005. 143–147 és Kovács 2014. 231–236.

14 Pálóczy Horváth 2014. 77.

kijevi nagyfejedelem (1113–1125), a korábban már említett Vszevolod fia, igyekezett összefogni a hatalomért egymás ellen harcoló fejedelmi rokonait, és a korábbi védekezés helyett a steppére vezetett sikeres hadjáratokat a kunok ellen.

A rusz fejedelmek egymás közti harcaikban már az 1070-es évektől előszere-ttel támaszkodtak kun szövetségeseikre, akikkel egyre gyakrabban már rokoni kapcsolatban is álltak. 1078-ból van az első egyértelmű adatunk arra, hogy az egyik rusz fejedelem, Oleg Szvjatoszlavics a kunok segítségével vereséget mért nagybáty-jára, Vszevolod Jaroszlavicsra.¹⁵ 1094-ben pedig a kijevi nagyfejedelem, Szvjatopolk Izjaszlavics feleségül vette a 11–12. század fordulójának egyik legjelentősebb kun vezérének, Tugorkannak a leányát.¹⁶ Ez az 1094-ből származó az első adatunk a ruszbeliek és a kunok közötti dinasztikus kapcsolatokra. Ezt a házasságot több ilyen is követi,¹⁷ érdekességük, hogy bizonyos szempontból egyoldalúak, azaz mindig ruszbeli fejedelem vagy fejedelmi fiú vette feleségül kun leányt, és nincs adatunk arra, hogy rusz fejedelem leányát kun vezérhez adta volna feleségül.

Mint említettem Vlagyimir Monomah, vagy hadvezérei, vagy fiai több alkalommal is (így például 1095, 1103, 1109, 1110, 1111, 1116) sikeres hadjáratot vezettek a kunok ellen. Ezeknek lehetett a következménye, hogy a kunok egy része Otrok/Atrak¹⁸ nevű vezérükkel együtt elhagyva a Don–Donyec közti szállásterületüket, Otrok vejének, a grúz királynak, IV. Davidnak (1089–1125) a hívására 1118 körül a kaukázusi országba költözött. A grúz krónika alapján ezeknek a kunoknak a segítségével David nemcsak 1121 augusztusában aratott döntő győzelmet az országát fenyegető szeldzsukok felett a didgori csatában (1121. augusztus 12.), de utódai is támaszkodhattak az országukban maradt kunokra, és részben ennek az erőnek köszönhetően a Grúz Királyság a mongol hódításig a térség egyik legjelentősebb hatalmának számított.¹⁹ Később, Vlagyimir Monomah 1125-ben bekövetkezett halála után Otrok – és vele együtt valószínűleg népe jelentős része – visszatért a délorosz steppére a Halics-Volhíniai évkönyv szerint.²⁰ Hazatérésének elbeszélése nemcsak az egyik legszebb történet a kunokról olvashatók közül, de nagy valószínűséggel a kunok hősi eposzának egy töredéke lehet. A történet alapján Szircsan, Otrok testvére a steppén maradt. Neki Vlagyimir halála után egyetlen énekmondója maradt csak, Or, akitől üzenetet küldött a Grúz Királyságban tartózkodó Otroknak: „Vlagyimir halott. Térj vissza testvérem, gyere haza!” De úgy vélte, hogy mindez talán nem lesz elég testvére meggyőzésére, ezért további utasításokat is adott Ornak: „Add át Otroknak ezen szavaimat, dalolj neki énekeinkből, s ha még ezután sem akar hazatérni, nyújts át neki egy csokorra valót

¹⁵ PVL 2007. 85, 223; Ferincz 2015. 150.

¹⁶ PVL 2007. 95, 233; Ferincz 2015. 166.

¹⁷ A rusz fejedelmi családok és a kunok közötti házasságokra lásd Gurkin 1999. 40–50; Kovács 2011. 34–100; Litvina–Uspenskij 2014. 65–75.

¹⁸ Az ó-keletiszláv forrásokban Otrok (PSZRL II. 716), míg a grúz forrásokban Atrak alak (*Georg. Chron.* 19) olvasható.

¹⁹ A csatára l. *Georg. Chron.* 24–25; Ibn al-Athírt (Richards 2010. 213–214.), valamint Meszhia 1974. 85–114; Lordkipanidze 1987. 98–99; Golden 1984. 73. A Grúz Királyságnak azonban néha gondjai is adódtak a megbízhatatlan nomád szövetségeseik miatt (*Georg. Chron.* 45; Richards 2010. 248.). A kunok jelentőségére a Grúz Királyság történetében l. Golden 1984. 45–87.

²⁰ PSZRL II. 716.

abból a fűből, melynek üröm a neve.” Or, elérvén Otrók táborába, átadta Szircsan szavait, de sem a kérés, sem az ősi énekek nem keltették fel Otrokban a hazatérés vágyát. Ekkor Or átnyújtott neki egy csokornyit a kunok által lakott steppék jellemző növényéből, az ürömfűből, melynek illatát megérezve Otrók úgy döntött, hogy hazatér, és sírva mondta: „Jobb hazai földben holtan feküdni, mint idegenben dicsőségben élni.”²¹

A 12. század jelentős részében kevés adatunk van a kunok támadásairól. A század nagy részében úgy jelennek meg az írott forrásokban, mint az egymással hadakozó rusz fejedelmek támogatói. A Bizánci Birodalom területére vezetett portyák száma is az 1180-as évek második feléig mindössze négy (1114, 1148, 1150–1155 k., 1156–1158 k.) volt a források alapján. A Rusz területe elleni támadásaik az 1170-es évektől újult erővel jelentkeznek, és ekkor jelenik meg a forrásokban Otrók fiának, Koncsaknak a neve is. Őt azért fontos kiemelni, mert a kutatás szerint hozzá és fiához, Jurij Koncsakovicshoz köthető, hogy a kunok törzseit megpróbálta központosítani. Egyébként ő, Koncsak a „polovec” hőse az Igor-éneknek.²²

Ugyancsak a 12. század folyamán kunok települtek a Bizánci Birodalom területére, és ezzel magyarázható, hogy 1186-ban a bizánci uralom ellen fellázadó bolgárok és vlahok élére egy a birodalom területén élő kun származású testvérpár, Aszen és Theodor/Péter áll.²³ Az általuk vezetett bolgár–vlah–kun szövetség sikeresen rázta le a bizánci uralmat. A II. Bolgár Császárság megalapító és azt 1187–1280 között irányító kun eredetű Aszenida-dinasztia nemcsak a bizánciakkal folytatott harcokban számíthatott a Dunától északra élő rokonaik támogatására. A Bizánci Birodalmat 1204-ben megbuktató IV. kereszties hadjárat lovagjai által létrehozott Latin Császárságnak is komoly gondokat okoztak a bolgár uralkodók a kun szövetségeseikkel.²⁴ Így például a Latin Császárság első uralkodója, I. Balduin (1204–1205) is a bolgár Kalojan (1197–1207) seregében harcoló kunok fogságába esett 1205. április 14-én.²⁵

A Latin Császárság nyugati lovagjai tehát először a bolgár uralkodók seregében találkoztak a kunokkal. Kezdetben nemcsak értetlenül, de megvetéssel figyelték a kunok számukra szokatlan harcmódot,²⁶ azonban fokozatosan felismerték e nomád nép hadi jelentőségét, és így később már maguk is szövetségre léptek velük, mint például 1240 májusában, mikor a Latin Császárság a Bizánci Birodalom egyik utódállamától, a Nikaiai Császárságtól a kunok támogatásával

21 PSZRL II. 716; magyar fordítását I. Fonalka 1993. 45.

22 Jól sikerült magyar fordítására I. Képes 1974.

23 Eredetileg Theodor volt a neve ennek az Aszenida-fivérnek, aki a nyugati forrásokban Kalopetrusként is szerepel. Hatalmának legitimálása érdekében vette fel az I. Bolgár Császárság jelentős uralkodójának, I. Péternek (927–969) a nevét.

24 A kunok jelentőségére a II. Bolgár Császárság kialakulásában, valamint a Balkán-félsziget 1241 előtti történetére I. Vásáry 2005. 13–68; a kunok hadászati jelentőségére pedig Dall’aglio 2008/2009. 29–54.

25 Villehardouin 359–360. §.

26 Erre I. Kovács 2015. 89–99.

szerezte meg Tzurulont (a mai törökországi *Çorlut*).²⁷ Ezek a kunok feltehetően már nem a Dunától északra nomadizálók közül kerültek ki, akik a bolgárok hívására általában ősztől tavaszig a Balkánon harcoltak, majd nyárra visszatértek szállásterületeikre, hanem a mongol hódítás elől a Balkán-félszigetre menekülő kunok lehetnek.²⁸ A *troi-fontaines-i* cisztercita szerzetes, Albericus 13. század elején írt világkrónikájában olvashatók alapján a Latin Császárság és a kunok közötti szövetséget házassággal pecsételték meg. 1241 nyarán három, Konstantinápolyban jelentős tisztséget betöltő francia lovag három kun hercegnőt vett feleségül. Albericus szerint Narillaut de Toucy, Konstantinápoly helytartója a kun Ionas rex leányát, míg Guillaume, Geoffroi de Meri fia és Balduin d’Hainaut, II. Balduin császár (1237–1261) egy másik előkelő lovagja pedig egy Saronius nevű kun vezér két lányát vették feleségül.²⁹

A kunok a 13. század első évtizedeiben valószínűleg egyre gyakrabban tűnnek fel a Magyar Királyság délkeleti határainál, részben ez lehet a magyarázata annak, hogy II. András (1205–1235) a Német Lovagrendet a Barcaságba telepítette 1211-ben. Az 1220-as évek elején a Német Lovagrend és a királyság támogatásával indultak el a Magyar Királyságban megtelepedő domonkos szerzetesek a kunok közé téríteni. Első nagy sikerük a milkói kun püspökség 1227/1228-as megalapítása volt. Ennek háttérében azonban – legalábbis részben – a mongolok megjelenése állt. A terjeszkedő mongolok első európai hadjáratuk során több alkalommal is összecsaptak a kunokkal. Így 1223-ban a kunok a rusz fejedelmek segítségét kérték a mongolok ellen. Ez a rusz és kun szövetség 1223 májusában a Kalka mezei csatában súlyos vereséget szenvedett. A vereség és a köztük tevékenykedő domonkosok hatására a kunok egy része elkezdett a Magyar Királysághoz közeledni. Itt szeretném hangsúlyozni, hogy bár a kunok több világvallással is kapcsolatba kerülhettek, a források alapján a domonkosok voltak az elsők, akik a steppén élő kunok közé elmentek téríteni. És nagy valószínűséggel ezek a kunok között tevékenykedő domonkosok közvetítettek IV. Béla (1235–1270) és Kötöny, kun vezér között, amikor ez utóbbi arra kérte a magyar királyt, hogy engedélyezze népe számára, hogy a Magyar Királyság területére telepedjen. Legalábbis erre utal a nagyváradi kanonok, Rogerius 1244 júniusa előtt írt „Siralmas éneke”, amely szerint IV. Béla „a mondott Kuthen királyhoz elküldte saját követeit és domonkos frátereket, megüzelve általuk, hogy kész őt magát és övéit befogadni és megadni kívánsága szerint mindazt, amit kért.”³⁰

1236 őszen a mongolok ismét megjelentek Európában, és ekkor meg is hódították a kunok lakta délorosz steppét. A mongol hódítók elől sokan elmenekültek. Így a magyar történelemből ismert Kötöny népével 1239 tavaszán költözött a Magyar Királyságba, de még többen kerestek menedéket a Balkán-félszigeten, és sokan kérezték be a különböző rusz fejedelemségekbe is. A menekülő kunok

27 A forrásban ugyan az olvasható, hogy a latinok a szkítákkal léptek szövetségre (Macrides 2007. 203), de a körülmények alapján nagy valószínűséggel az anakronisztikus szkíták elnevezés valójában a kunokat takarja.

28 Vásáry 2005. 64–65.

29 MGH SS. XXIII, 950.

30 SRH II. 553–554, Horváth János magyar fordítását l. *A tatárjárás...* 113.

közül egy, a magyarok számára kevésbé ismertnek a történetét emelném ki. Ez pedig a leghíresebb mameluk³¹ szultán, Bajbarsz (1260–1277) története. A 15. századi történetíró, ibn Tagribirdí az uralkodó kortársainak beszámolójára támaszkodó forrásai alapján azt írja, hogy Bajbarsz Kipcsakföldön, tehát valószínűleg a délorosz steppén született valamikor 1227/1228-ban (A.H. 625-ben, azaz A.D. 1227. december 12.–1228. november 29.).³² A kunok (kipcsakok a forrásban) mivel a mongolok (tatárok a forrásban) elől el akartak menekülni, levelet írtak egy Ansz nevű kánnak, Valachia (awaláq) királyának, azaz a bolgár cárnak, aki kronológiailag vagy II. Aszen Iván (1218–1241), vagy utóda, Kaliman (1241–1246) lehetett. Kérték, hogy miután átkelnek a Szúdák-tengeren (Fekete-tenger), nyújtson nekik menedéket a tatárok elől. Az uralkodó be is fogadta az 1242/43-ban (A.H. 640-ben, A.D. 1242. július 1.–1243. június 20.) érkező menekülőket, és letelepítette őket. Később azonban – nem tudni mi okból – megtámadta őket, a harcok során a kunok közül némelyek elestek, aki életben maradt, azt rabszolgaként eladták. Így került az akkoriban 24 év körüli Bajbarsz Szívászba (ma Sivas, Törökországban), majd Aleppóba (ma Szíriában), végül Kairóba (ma Egyiptomban), ahol az Ajjúbida szultán seregében kötött ki.³³ Miután 1250-ben meghalt az utolsó Ajjúbida szultán, a hatalmat a különböző kelet-európai (így kun, cserkesz stb.) származású mamelukok (katonarabszolgák) vették át Egyiptom és Szíria felett. Ennek az 1517-ig uralkodó mameluk eredetű dinasztiának, az ún. Bahrí-ágának (1250–1382, 1389–1390) volt a negyedik és egyben az egyik legjelentősebb uralkodója a források szerint magas, sötét bőrű, kék szemű Bajbarsz.³⁴

Visszatérve a mongolok elől menekülő kunokra, hangsúlyoznom kell, hogy ugyan a források alapján sokan elhagyták a délorosz steppét, azonban a kunok nagy tömegei helyben maradtak, és beolvasztották a rájuk telepedő vékony mongol hódító réteget. Ezt jól illusztrálja a 14. századi mameluk történetíró, al-Umarí egy passzusa, amely szerint: a mongolok meghódították a kunokat (kipcsakok a forrásban), „majd összekeveredtek és házasságokat kötöttek velük”, végül mindenki olyan lett, mint a kunok, mintha „egy törzsből valók lettek volna”.³⁵ A mongol hódítás utáni kun jelenlétről a mongol kori ferences rendi utazók, Plano Carpini, Rubruk mellett több muszlim forrás is beszámol, például Ibn Battúta is. Így tulajdonképpen a vesztes kunok végül is legyőzték korábbi hódítóikat alkalmazkodási képességük következtében.

31 A mameluk, pontosabban az arab *mamlúk* 'rabszolga' jelentésű szó Egyiptomban azokra a katonarabszolgákra utal, akik Kelet-Európából és a Kaukázusból kerültek a szultánok testőrségébe. A többnyire török és cserkesz eredetű mamelukok 1250-ben szereztek meg a hatalmat, és az 1517-ben bekövetkezett oszmán hódításig vezették Egyiptomot. 1260-ban az akkori szultán és Bajbarsz vezette mameluk sereg a mai Izrael területén levő Ain Dzsalútnál (a Góliát-forrásnál) megverte a mongolokat. A csata döntő jelentőségűnek bizonyult, mert a vereség következtében a mongolok nem tudták megszerezni Szíriát és Egyiptomot. Ez utóbbi pedig a Bagdadi Kalifátus 1258-as bukása után a legjelentősebb muszlim birodalom lett.

32 Más források alapján 1220/1221-ben születhetett (Thorau 1992. 27).

33 Korobeinikov 2008. 379–412.

34 Bajbarsz uralkodásának jelentőségére l. Thorau 1992.

35 Lech 1968. 141.

A délorosz steppei kunoknak a 11. század közepén felemelkedő hatalma tulajdonképpen már a mongoloktól 1222–1223-ban elszenvedett vereségek következtében meggyengült, de a mongolok 1236-ban kezdődő nagy nyugati hadjárata során került a korábban általuk birtokolt délorosz steppe mongol uralom alá.

A kunok közel két évszázados uralmával kapcsolatosan a következőkben néhány lényeges szempontra szeretném felhívni a figyelmet.

1. A forrásokban – különösen, ha az ó-keletiszláv forrásokat, vagy azokat elemző régebbi orosz szakirodalmat olvassuk – gyakran egy rabló, mindent felégető, céltalanul kóborló, a földműves, letelepült életmódot folytató társadalmaknak hatalmas kárt okozó társaság negatív képe rajzolódik ki.

Ezt a képet azonban a források alaposabb szemügyre vétele sokat árnyalja. Így például kiderül, hogy miután berendezkedtek a délorosz steppén, leginkább az egymással harcoló hatalmak hívására támadtak, vagyis valamelyik rusz fejedelemség szövetségeseiként harcoltak. Azonban a rusz fejedelmekkel való kapcsolataik nem merültek ki a hadakozásban: számos szövetség, házasság és kereskedelmi kapcsolatok³⁶ kötötték össze a két felet.

2. Bár igen jelentős hatalmat képviseltek a térségben, nem volt egy fő vezetése alatt álló birodalmuk.³⁷ A források alapján egy etnikailag és nyelvileg egyaránt sokszínű nomád konföderáció létevel számolhatunk. E konföderáció törzsei élén tiszteletreméltó, nagynevű nemzetségek álltak, mint például a 11–12. század fordulója híres vezérének, Sarukannak a nemzetsége. Ebből származott a korábban említett Otrók és Koncsak is, az előbbi a fia, míg az utóbbi az unokája volt Sarukannak.

Mint korábban volt szó róla, egyes feltételezések szerint Koncsak és fia, Jurij Koncsakovics alatt elkezdődött a hatalmi centralizáció. Ennek ellenére miért nem jött létre egy ún. kun kaganátus? A nomádoknál ennek kialakuláshoz külső és belső katalizátorokra egyaránt szükség volt. Peter B. Golden – aki szerint a steppén amúgy az államnélküliség volt a „normális” állapot – úgy véli, hogy a kunoknál hiányzott, illetve későn jelent meg az a belső társadalmi feszültség, amely egy karizmatikus katonai vezető kiemelkedéséhez vezethetett volna. Ennek magyarázata az lehet, hogy a kunok az életmódjuknak tökéletesen megfelelő területen éltek. Vagyis az általuk birtokolt terület gazdag volt legelőkből és vizekben, ami elengedhetetlen volt a nagyállattartó kunok számára. A délorosz steppei területükön több fontos kereskedelmi útvonal haladt át (például a Ruszt a Bizánci Birodalommal, vagy Ruszt a Kelettel összekötő kereskedelmi út). A kereskedelemben aktívan vagy passzívan részt vevő kunok így hozzájutottak olyan javakhoz is, amelyeket maguk nem tudtak előállítani, vagy nem elegendő mennyiségben. A másik nagy előnye az általuk uralt területnek, hogy onnan könnyűszerrel el lehetett érni a Ruszt, a Balkán-félszigetet, a Magyar Királyságot, a Grúz Királyságot és ezek közül a hatalmak közül mindegyik igénybe vette a kunok katonai képességét. Így zsoldos szolgálataik fejében is hozzájuthattak az áhított javakhoz a kereskedelem

36 A Rusz és a kunok közötti kereskedelmi kapcsolatok jelentőségére l. Noonan 1992. 301–327.

37 A kunok, illetve a nomád népek birodalmonélküliségére és ennek okára l. Golden 1991. 58–101.

és a portya mellett. Tehát a kereskedelem, a portyák, a zsoldos katonáskodás segített egyensúlyban tartani a kunoknak a törzsszövetségi rendszerüket.³⁸

Mint említettem, külső katalizátorra is szükség lett volna egy központosított kun birodalom létrejöttéhez. Azonban ez is hiányzott, vagy nem volt elegendő. Egyrészt az említett szomszédos hatalmak közül egyik sem jelentett a kunok számára fenyegetést. (Míg például keletebbre és korábban a türkök vagy az ujugrok egyaránt részben Kína árnyékában hozták létre a kaganátusait.) Másrészt a Rusz, az a hatalom, amellyel legintenzívebb volt a kapcsolatuk, tehát leginkább átadhatott volna egy birodalomszervezési mintát, maga is megosztott volt. És éppen a megosztottsága miatt állandó harcban álltak fejedelmei, akik ezekben a harcokban leginkább a kunokra támaszkodtak, tehát gyakran maguk tették lehetővé, hogy a kunok a területeiken portyázzanak.

Ha elfogadjuk, hogy Koncsak, majd fia, Jurij Koncsakovics korában megjelent a központosítási szándék, aminek azonban a mongolok 1223-as megjelenése véget vetett, akkor érdemes elgondolkodni azon, hogy a központosított hatalom szervezési mintája a Grúz Királyságból érkezhett, ahol a források tanúsága szerint Koncsak apja, Otrók egy ideig maga is élt, és amely királyság éppen abban az időszakban vált a Kaukázus egyik meghatározó hatalmává.³⁹

3. Fontos hangsúlyozni, hogy a kunok a vizsgált időszakban bármekkora kárt is okoztak a letelepült szomszédoknak, nem területszerzési céllal támadtak. Ha nem a belpolitikai harcokban részt vevő valamelyik fél hívására érkeztek, akkor a már említett, steppén élő nem állítható javak megszerzése vagy a kereskedelem kieroszakolása volt a cél.

4. A délorosz steppén élő elődeikkel, a besenyőkkel és az úzokkal szemben hosszabb ideig voltak a térség meghatározó hatalma. Ennek magyarázata, hogy a kunok nem passzív szemlélői az őket körülvevő hatalmak diplomáciájának, hanem aktív alakítói annak azáltal, hogy jelentős volt a szerepük a szomszédok politikájában. Talán elég, ha a rusz–kun házassági kapcsolatokra vagy a Grúz Királyságban, illetve a II. Bolgár Cárság megalapításában betöltött szerepükre utalok vissza.

38 Golden 1991a. 132–157.

39 Golden 1991a. 148–149.

Irodalom

A tatárjárás

- 1981 Rogerius mester siralmas éneke. Ford. HORVÁTH János. In: KATONA Tamás (szerk.) *A tatárjárás emlékezete. A bevezető tanulmányt GYÖRFFY György írta.* Magyar Helikon, Budapest, 111–152.

Alexias

- 2001 *Annae Comnenae Alexias*. Recensuerunt Diether R. REINSCH et Athanasios KAMBYLIS. *Corpus fontium historiae Byzantinae* 40. Series Berolinensis. Walter de Gruyter, Berolini et Novi Eboraci.

DALL'AGLIO,

- 2008/2009 The Military Alliance between the Cumans and Bulgaria from the establishment of the Second Bulgarian Kingdom to the Mongol Invasion. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 16, 29–54.

FERINCZ István

- 2015 Régmúlt idők elbeszélése. In: BALOGH László – KOVÁCS Szilvia (szerk.) *Régmúlt idők elbeszélése. A kijevei Rusz első krónikája.* Fordította Ferincz István. A jegyzeteket írta: Balogh László – Ferincz István – Font Márta – Kovács Szilvia – Polgár Szabolcs – Zimonyi István. Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Balassi Kiadó, Budapest, 15–228.

FONALKA Mária

- 1993 A kunok hőseposzának töredékei a Halicsi évkönyvben. *Filológiai Közlemény* 39/1, 41–47.

FONT Márta

- 2005 *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged.

Georg.Chron.

- 1991 *The Georgian Chronicle. The Period of Giorgi Lasha.* Text ed. by S. Qaukhchishvili, trans. by K. Vivian, pref. by A. Bryer. Adolf M. Hakkert, Amsterdam.

GOLDEN, Peter. B.

- 1984 Cumanica I. The Qipčaq in Georgia. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 4. 45–87.

GOLDEN, Peter. B.

- 1991 Aspects of the nomadic factor in the economic development of Kievan Rus'. In: KOROPECKYJ, I. S. (ed.) *Ukrainian Economic History. Interpretive Essays.* Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge, 58–101.

GOLDEN, Peter. B.

- 1991a The Qipčaq of Medieval Eurasia: An Example of Stateless Adaptation in the steppes. In: Gary SEAMAN, Daniel MARKS (eds.) *Rulers from the steppe: state formation on the Eurasian periphery.* Ethnographics Press,

Center for Visual Anthropology, University of Southern California, Los Angeles, 132–157.

GOLUBOVSKIJ, P.V.

1884 Голубовский, Пётр Васильевич: *Печенеги, Торки и Половцы до нашествия татар. История южно-русских степей IX–XIII вв.*. В Университетской типографии (И. И. Завадского), Киев.

GURKIN, Sz. V.

1999 Гуркин, С. В.: К вопросу о русско-половецких матримониальных связях. *Донская археология* 2. 40–50.

GYÖRFFY György

1990 A kun es komán népnév eredetének kérdéséhez. In: GYÖRFFY György (szerk.): *A magyarság keleti elemei*. Gondolat, Budapest, 200–219.

HODINKA Antal

1913 Kálmán királyunk 1099-iki peremyšli csatája. *Hadtörténelmi Közlemények* 14. 322–346, 524–544.

KÉPES Géza

1974 *Ének Igor hadáról*. Ford. Képes Géza. Helikon, Budapest.

Képes krónika

1986 *Képes krónika*. Ford. BELLUS Ibolya. A kísérőtanulmányokat DERCSÉNYI Dezső, KRISTÓ Gyula és CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, a jegyzeteket KRISTÓ Gyula írta. Európa Könyvkiadó, Budapest.

KOROBENIKOV, Dimitri

2008 A broken mirror. The Kipcak world in the thirteenth century. In: CURTA, Florin (ed.) *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 2. Brill, Leiden–Boston, 379–412.

KOVÁCS Szilvia

2011 A kunok házassági kapcsolatai a szomszédos uralkodóházakkal. *Acta Universitatis Szegediensis – Acta Historica* 128. 2011. 84–100.

KOVÁCS Szilvia

2014 *A kunok története a mongol hódításig*. Magyar Őstörténelmi Könyvtár 29. Balassi Kiadó, Budapest.

KOVÁCS Szilvia

2015 A kunok két 13. századi nyugati lovagjával. In: GÁLFFY László – SÁRINGER János (szerk.) *Fehér lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára*. Szeged, 100–108.

LECH, Klaus

1968 *Das mongolische Weltreich: Al-'Umarī's Darstellung der mongolische Reiche in seinem Werk Masālik al-abšār fī mamālik al-amšār*. Mit Paraphrase und Kommentar herausgegeben Klaus LECH, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

LITVINA, Anna – USPENSKIJ, Fjodor

2014 Russo-Polovtsian Dynastic Contacts as Reflected in Genealogy and Onomastics. *The Silk Road* 12. 65–75.

LORDKIPANIDZE, Mariam

1987 *Georgia in the 11th–12th century*. Ganatleba Publisher, Tbilisi.

MACRIDES, Ruth

2007 George AKROPOLITES: *The History*. Introduction, translation and commentary by Ruth MACRIDES. Oxford University Press, Oxford.

MESZHIA, Sota Ambroszovics

1974 Месхиа, Шота Амбросович: *Дидгорская битва*. Мецниереба, Тбилиси.

MGH SS XXIII.

1874 Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Edidit P. Scheffer-Boichorst. In: Georgius Henricus Pertz (ed.) *Monumenta Germaniae Historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum*. Impensis Bibliopolii Aulici Hanniani, Hannoverae, 631–950.

NOONAN, Thomas S.

1992 Rus', Pechenegs, and Polovtsy: Economic interaction along the steppe frontier in the pre-Mongol Era. *Russian History* 19/1–4. 301–327.

PÁLÓCZI HORVÁTH András

2014 *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae 2. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék – Archaeolingua, Budapest – Piliscsaba.

PRITSAK, Omeljan

1982 The Polovcians and Rus'. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2, 321–380.

PSZRL I.

1926 – 1928 *Полное собрание русских летописей. I. Лаврентьевская летопись*. Издательство Академии Наук СССР, Ленинград.

PSZRL II.

1908 *Полное собрание русских летописей. II. Ипатьевская летопись*. Изданное по Высочайшему повелению Императорскою Археографическою Коммиссиею, С.-Петербург.

PVL

2007³ *Повесть временных лет*. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. Наука, Санкт-Петербург.

REINSCH, Diether R.

1996 *Anna Komnene: Alexias*. Übersetzt, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Diether R. Reinsch. DuMont, Köln.

RICHARDS, Donald Sidney

2010 *The Chronicle of Ibn al-Athīr for the Crusading Period from al-Kāmil fī'l ta'rīkh*. Part 1. The Years 491–541/1097–1146. The Coming of the Franks and The Muslim Response. Transl. by D.S. Richards, Ashgate, Farnham.

SEWTER, E.R.A.

1982 *The Alexiad of Anna Comnena*. Translated from the Greek by E.R.A. Sewter. Penguin Books, Harmondsworth.

SRH I–II.

1999 *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpetery, I–II. Az utószót és bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az 1. kiadás anyagához illesztette és gondozta Szovák Kornél és Veszprémy László, Nap Kiadó, Budapest [Budapestini, 1937–1938].

СТОЈАНОВ, Valeri

2011 Стоянов, Валери: За куманския етноним и неговата интерпретация. In: *Валеристика Полихисторика – 1. Избрани приноси към гранични области на историята*. Институт за исторически изследвания при БАН, София, 287–309.

THORAU, Peter

1992 *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the thirteenth century*. Trans. by. Peter M. Holt, Longman, London and New York.

VÁSÁRY István

2005 *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*. Cambridge University Press, Cambridge – New York.

VILLEHARDOUIN, Geoffroy de

1985 *Bizánc megvétele*. Ford. és a jegyzeteket írta Szabics Imre, az utószót Kozma B. írta, Európa Könyvkiadó, Budapest.